

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH

Człowiek i Społeczeństwo

Tom XVI

Człowiek jako podmiot poznania i działania

POZNAŃ 1998

Andrzej Radulski

Okladkę projektował
PIOTR SIKORSKI

Redaguje zespół w składzie:

ZBIGNIEW BLOK, TADEUSZ BUKSIŃSKI, ELŻBIETA ŚCIGAŁA (SEKRETARZ ZESPOŁU), HELENA SEK,
JERZY WALKOWIAK, KRYSZYNA ZAMIARA (REDAKTOR NACZELNY)

Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 1998

Redaktor
ELŻBIETA PIECHOROWSKA

Redaktor techniczny
JÓZEF MADRY

ISBN 83-232-0793-3
ISSN 0239-3271

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU
Wydanie I. Nakład 220+80 egz. Ark. wyd. 11,25. Ark. druk. 8,375. Papier offset. kl. III, 80 g, 70 × 100.
Podpisano do druku i druk ukończono w listopadzie 1998 r.

ZAKŁAD GRAFICZNY UAM, POZNAŃ, UL. H. WIENIAWSKIEGO 1

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	5
I. ROZPRAWY	
Ryszard Cichocki, <i>Podmiotowość: wzory kontroli otoczenia</i>	7
Kazimierz Ruda, <i>Poznawcze elementy podmiotowości działania w modelu wewnętrznej motywacji zadaniowej</i>	19
Dobrosława Bartkowska-Nowak, <i>Problem wczesnodziecięcych „ontologii”</i>	43
Andrzej Pankalla, <i>Postawy aksjologiczne Indian Ameryki Północnej i ich znaczenie w diagnozie psychologicznej</i>	55
Roger Pouivet, <i>On the Cognitive Functioning of Aesthetic Emotions</i>	61
Barbara Szczepańska-Pabiszczak, <i>Formizm w poglądach estetycznych Leona Chwistka</i>	73
Piotr Buczkowski, <i>Podmiotowość wspólnot lokalnych: jednostki pomocnicze samorządu terytorialnego</i>	87
Włodzimierz Malendowski, <i>System bezpieczeństwa zbiorowego Organizacji Narodów Zjednoczonych</i>	97
Krystyna Zamiara, <i>Czy opozycja: indywidualizm – kolektywizm wymaga przewyciężenia?</i>	119
II. RECENZJE	
Marek Kowalczyk, <i>Świadomość w funkcjonowaniu umysłu człowieka (Miroslawa Leopold)</i>	127
Ronald David Laing, <i>Podzielone „ja”. Egzystencjalistyczne studium zdrowia i choroby psychicznej (Joanna Wójcik)</i>	128
Norbert Leser, <i>Von Leser zu Leser. Glossen, Kommentare, Analysen eines engagierten Zeitgenossen (Od Lesera do czytelnika. Głosy, komentarze, analizy zaangażowanego współuczestnika) (Ewa Czerwińska)</i>	133

- Mervis C.B. (1987), *Child-basic object categories and early lexical development*, w: U. Neisser (red.) Concepts and conceptual development: Ecological and intellectual factors in categorisation. Cambridge University Press
- Piaget J. (1966), *Studia z psychologii dziecka*, Warszawa: PWN
- Rosch E. (1978), *Principles of categorization*, w: E. Rosch, B.B. Llyod (red), Cognition and categorization. Hillsdale: Erlbaum
- Ross G.S. (1980), *Categorization in 1- to 2-years olds*, *Developmental Psychology*, 16, 391-396
- Strauss M.S. (1979), *Abstraction of prototypical information by adults and 10-month-old infants*, *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 5, 618-632
- Wygotzki L.S. (1989), *Myslenie i mowa*, Warszawa: PWN

ANDRZEJ PANKALLA

POSTAWY AKSJOLOGICZNE INDIAN AMERYKI PÓŁNOCNEJ I ICH ZNACZENIE W DIAGNOZIE PSYCHOLOGICZNEJ

„To, co najważniejsze,
jest ukryte
przed oczami białego człowieka”
(meksykańskie)

ABSTRACT. Pankalla Andrzej, *Postawy aksjologiczne Indian Ameryki Północnej i ich znaczenie w diagnozie psychologicznej* [Axiological attitudes of North-American Indians and their relevance for the psychological diagnosis]. *Człowiek i Społeczeństwo*, t. XVI, Poznań 1998, pp. 55-60. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 83-232-0793-3. ISSN 0239-3271.

The paper makes use of the current data presented in the book: Gary F., Kavanagh C.K. (1991), *Psychiatric Mental Health Nursing*, in the chapter “Sociocultural Diversity, Native Americans”. The cultural statements on native Americans have been confirmed on the basis of information coming from the Polish-Native American Friendship Society and have been published in the magazine “Tawacin”.

The author illustrates the problem of psychological diagnosis of ethnic minorities using as an example the case of Amerindians from North America. He emphasizes the importance of reconstructing the system of axiological attitudes of a subject under examination. On the basis of this system, the starting-point for diagnosis are the auto-pathological behaviors which are inconsistent with the hierarchy of values existing in Mother-Culture. The methodological context of the article is founded on the psychoanthropological works by E.H. Ackerknecht.

Andrzej Pankalla, mgr, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Psychologii, ul. Szamarzewskiego 89, 60-569 Poznań, Polska-Poland.

Billy Red Wolf (Czerwony Wilk) jest trzynastoletnim chłopcem indiańskim, „tubylczym Amerykaninem” – jak coraz częściej nazywa się potomków Szalonego Konia, Czarnego Łosia czy Górskiego Jeziora. Jest uczniem amerykańskiej szkoły integracyjnej, choć na noc wraca do rodziny w rezerwacie. Jest bardzo zdolnym uczniem, ale nie jego inteligencja stanie się przedmiotem wielogodzinnych dyskusji dyrektora szkoły i nauczycieli. Budzące sprzeciw i zakłopotanie było od początku zachowanie chłopca. Najbardziej charakterystyczne jego elementy, zgłoszone psychologowi przez dyrektora, to:

- agresywność, wyrażająca się w częstych bójkach z rówieśnikami
- nerwowość i ciągły niepokój, potęgujące się w momencie zbliżania się nauczyciela
- unikanie kontaktu wzrokowego oraz spoglądanie „spode łba”
- małomówność, oceniana jako tendencja do wycofywania się
- brak współpracy z innymi dziećmi
- cichy, ledwo słyszalny głos oraz ogólna nieśmiałość
- nieadekwatnie silna reakcja na bodźce zewnętrzne
- nieustające ruchy dłoni, „wiercenie się na krześle” oraz brak zainteresowania tematyką zajęć.

Werdykt specjalisty w postaci diagnozy psychologicznej brzmiał: zaburzenie aktywności oraz koncentracji uwagi (dokładnie *Attention Deficit Hyperactivity Disorder* ADHD, DSM-III-R). Aby lepiej pojąć przyczyny zachowania tego indiańskiego chłopca, ich głębszy sens oraz cel psychologiczny konieczne jest poznanie kultury, której jest spadkobiercą oraz obecnej sytuacji Indian Ameryki Północnej.

Najwcześniejsze dane o przodkach współczesnych Indian („tubylczych Amerykanów”) pochodzą z okresu XII-XVIII tysiąclecia przed Chrystusem. Za czasów Kolumba było ich około miliona, ale już pod koniec XIX wieku, w wyniku masowej eksterminacji prowadzonej przez białych, liczba ich spadła do 300 000. Obecnie dane mówią o 790 000, co stanowi znikomy procent populacji USA. Sytuacja społeczna współczesnych Indian nie napawa optymizmem:

- od 25 do 35% dzieci indiańskich żyje w separacji od swych rodzin
- średnie roczne zarobki rodziny wynoszą 1500 dolarów
- około 45 plemion nie jest uznawanych przez rząd USA
- do 1975 roku Biuro do Spraw Indian było administrowane tylko przez białych
- 50% rodzin posiada krewnego, który był lub jest więziony, a 1/3 Indian doświadczy więzienia w swoim życiu
- procent samobójstw jest 7 razy wyższy niż u pozostałych obywateli USA
- spożycie alkoholu jest 2-3 razy większe od średniej amerykańskiej
- 25% Indian żyje w rezerwach, a średnia życia wynosi 44 lata.

Do powyższych danych należałoby dodać, dla wielu może oczywiste, stwierdzenie, iż Indianie do dziś nie utożsamiają się z naszą (białych) tradycją, a więc niewiele wiedzą o Platonie, Romantyzmie, Freudzie, Rewolucji Przemysłowej (choć na pewno zaznali jej skutków). Papież nie jest ich duchowym przywódcą, a białych kojarzą z konkwistą, przemocą, nieuczciwością, pieniądzem oraz whisky. Różnice między Indianami a Białymi Amerykanami (w skrócie „WASPS” – *White Anglo-Saxon Protestants*) sięgają głębiej i dotyczą postaw aksjologicznych. Pomimo długotrwałej akulturacji oraz fatalnej sytuacji społecznej jest to mniejszość etniczna preferująca nadal tradycyjny model przekonań, w którym dominują trzy podstawowe wartości: rodzina, plemię i ziemia oraz wiara w duchową jedność człowieka i przyrody. Oczywiście w zależności od grupy plemiennej system wartości przyjmuje inną formę, różni się w wielu szczegółach, jednak dla celów poznawczych oraz diagnostycznych można spróbować przyjąć dla nich wspólny mianownik, pamiętając, iż każda generalizacja nie jest wolna od błędów (także i ta).

Taką próbą będzie poniższe zestawienie, zaproponowane przez E. Richardsona, charakteryzujące, często w metaforyczny sposób, postawy aksjologiczne Indian Ameryki Północnej oraz, dla kontrastu, białych obywateli USA („WASPS”):

KULTURA INDIAN

- * Szczęście jako zjednanie z przyrodą – celem życia. Ciesz się życiem
- * Wspólnota mienia, brak stałych granic własności. Matka Ziemia należy do wszystkich
- * Najpierw twe plemię, rodzina, później ty
- * Pokora i skromność
- * Bacz na słowa starca, oddawaj mu cześć – on jest w posiadaniu tajemnicy
- * Wiedza czerpana z mitów, dawne dzieje kryją tajemnicę przyszłości
- * Mit wiecznego powrotu, wzoruj się na przeszłości, szukaj sprawdzonych informacji
- * Pracuj wtedy, kiedy to jest konieczne. Jeśli masz już tyle, by przeżyć – delektuj się życiem, baw się
- * Bądź beztroski – czas jest pojęciem względnym. Nie martw się przedwcześnie, w końcu i tak zrobisz swoje
- * Dyskrecja. Tajemnica imienia, sekretność wiedzy, waga słowa. Ważne jest to, czego nie ma, a więc jest
- * Religia to wszechświat
- * Słuchaj uważnie, szanuj czyjąś opowieść („słyszałem cię” – zwrot potwierdzający zrozumienie, uwagę w czasie rozmowy)
- * Bądź wolny jak ptak
- * Rozkoszuj się wspomnieniami, pielęgnuj je
- * Czynności manualne zyskują wymiar sakralny (*live with your hands*), poznaj Indianina, a poznasz sztukę
- * Nie krytykuj, przyjmij człowieka takim, jaki jest

KULTURA „WASPS”

- * Sukces synonimem szczęścia, warunkiem – status i dostatek
- * Potrzeba posiadania – „wolę szopę na własność od dzielenia pałacu z obcym”
- * Jesteś najważniejszy, chodzi o ciebie, twój rozwój, samorealizację
- * Współzawodnictwo – „kto, jeśli nie ty; kiedy, jeśli nie teraz”
- * Przyszłość jest w rękach młodych
- * Nauka, jej najnowsze odkrycia, sensacje, pęd za nowym, aktualnym – to pozwoli ci być mądrym, nie wypaść z obiegu
- * Patrz w przyszłość – „kto nie idzie do przodu, ten się cofa”
- * *Ora et labora*. Workoholizm. Rób co masz robić, nawet jeśli tego nie cierpisz
- * Obowiązkowość – „co masz zrobić jutro, zrób dzisiaj”. Czas to pieniądz
- * Jawność, wylewność. Amerykańskie „jestem Jimmy, a ty?”. Ważne jest to, co widziałeś i słyszałeś
- * Religia wyalienowana ze świata
- * Patrz ludziom w oczy, utrzymaj kontakt wzrokowy
- * Zajmij się czymś pożytecznym, przestań być „niebieskim ptakiem”
- * Bądź tu i teraz, patrz w przyszłość, „przestań rozpamiętywać dawne dzieje”
- * W życiu kieruj się głową, miej łeb na karku
- * Chcesz być twórczy? – bądź krytyczny. Analizuj

- * Nie okazuj bólu – ofiara krwi najwyższej ceniona przez bogów
- * Mistyczna jedność ludzi i zwierząt. Partycypacja w jednej mocy mistycznej. Tożsamość. Pochodzenie od jednego, często zwierzęcego przodka
- * Dzieci są darem Wielkiego Ducha, być biednym znaczy nie mieć dzieci. Indianie nie biją dzieci
- * Pamiętaj, że prawo jest względne, tak jak każda zbrodnia. „A poza tym ta motyka była i tak nic nie warta”
- * Zachowaj rzeczy takimi, jakimi stworzyli je bogowie
- * Taniec ma znaczenie sakralne, wyraża uczucia religijne
- * Nie ma granic. Granice osobowości poszerzone o własność, cień, rodzinę, a nawet ekskrementy. Wszystko należy do Wielkiego Ducha
- * Intuicja, percepcja, uczucie
- * Sam będziesz wiedział co jest dobre. Poczekać
- * Medycyna naturalna, holistyczna, dar Matki Natury. Leczenie przyczynowe
- * Przyłóż ziemię do twych ran, ona cię uleczy (Taniec Słońca)
- * Małe znaczy dobre, ciesz się z byle czego
- * W sytuacji stresu model zachowań pasywno-agresywnych
- * Cierpiętnictwo do niczego nie prowadzi, przestań być masochistą, podziel się swym zmartwieniem
- * „Ty baranie!”, „nie bądź świnia!”, „koty są fałszywe”, „psia krew”
- * „Ja je nauczę porządku, daj mi pasa i nie ucz jak mam wychowywać własne dzieci”
- * *Dura lex sed lex*, kradzież to kradzież. Nie ma wyjątków
- * Głowy prezydentów wykute w skałach. Zmieniajmy świat
- * Tańczymy jedynie dla przyjemności, nieraz bo wypada
- * „Mój dom moją twierdzą”, prywatność
- * Myślenie
- * Nie sądź po sobie, nie ufaj swym oczom. Sprawdź
- * Leki syntetyczne, leczenie objawowe. „Chłopie, wszystko da się zrobić w laboratorium!”. Sztuczność
- * Sterylność, higiena, odrębność
- * Mania wielkości. Szybko, dużo, najlepiej
- * Zróżnicowanie indywidualne z preferencją do zachowań „weź się w garść”

(Wybór i opracowanie na podstawie Gary F., Kavanagh C.K., 1991, s. 158 i 159)

Zanim dokonamy analizy zachowania Billy’ego Czerwonego Wilka (lub innego pacjenta pochodzącego z mniejszości etnicznej czy religijnej), warto jest poznać sposób rozumienia choroby i terapii w jego społeczności. Choroba (w tym choroba psychiczna) w kulturze Indian to stan dysharmonii między człowiekiem, naturą i siłami duchowymi. Proces leczenia jest ciągiem rytuałów o znaczeniu sakralnym, przyjmujący odmienną postać w poszczególnych plemionach. Dla przykładu Navajo leczą przy użyciu tzw. *sand painting*, czyli geometrycznych figur tworzonych kolorowym proszkiem na piasku i reaktualizujących adekwatnie do problemu pacjenta mity plemienne. System leczenia jest święty i służy likwidacji przyczyn choroby o proveniencji mistycznej. W leczeniu pacjenci przyjmują postawę introwertywną, są

oszczędni w słowach, nie wyrażają bólu, a ekspresja emocji jest niewielka. Trudny do przeprowadzenia jest też wywiad środowiskowy. Napotyka na duży opór ze strony rodziny i przyjaciół, jako że udzielanie informacji o osobie trzeciej, tak jak i samo wypytywanie, uznawane są za nietakt.

Biorąc pod uwagę powyższą charakterystykę światopoglądową Indian oraz ich stosunek do pojęcia choroby i terapii, większość „symptomów”, które niepokoiły pedagogów u Billy’ego, można uznać za normę behawioralną w jego kulturze. Małomówność, tendencja do zachowań pasywno-agresywnych w sytuacji trudnej, brak kontaktu wzrokowego, silna reakcja emocjonalna wywołana zbliżaniem się obcych oraz niechęć do wchodzenia z nimi w interakcje – to zachowania chłopca zgodne z wymogami kultury pochodzenia. Pozostałe – silna reakcja na bodźce zewnętrzne, nieśmiałość, słaba koncentracja uwagi, nadpobudliwość ruchowa to efekt znalezienia się w obcym kulturowo środowisku, respektującym i realizującym odmienne normy społeczno-psychologiczne.

Ujmując powyższe konstatacje w kategoriach teorii psychoantropologa Erwina H. Ackerknechta, pierwszą grupę można by uznać za zachowania **autonormalne** – zgodne z normami kultury matki, ale **heteropatologiczne** – uznane za odmienne z perspektywy kultury „WASPS”. Druga grupa to uwarunkowane środowiskowo reakcje auto- i heteropatologiczne. Pamiętać przy tym należy, że osoba autopatologiczna (chora psychicznie, neurotyczna, o zaburzonej osobowości) nie jest nią w społeczeństwie Indian, w naszym (białych) rozumieniu tego słowa. Ze względu na brak dychotomii: psychiczne-somatyczne, jest uznawana za po prostu „chorą”.

Przypadek tu przedstawiony może posłużyć za przykład wagi, jaką w diagnozie psychologicznej powinno przykładać się do rekonstrukcji systemu postaw aksjologicznych osoby, pochodzącej z mniejszości etnicznej czy religijnej. Podejrzewać można, iż problem odnosi się również do „mniejszości rodzinnych”, a nawet „personalnych”, jakie mamy szanse tworzyć w ciągu naszego życia (w terminologii amerykańskiego psychologa Sama Keena chodzi o odtworzenie mitów osobistych pacjenta).

Ustalenie zarysu owego systemu pozwoli na lepsze zrozumienie indywidualnego światopoglądu pacjenta, nawet jeśli ten ostatni jest w opozycji wobec swej grupy. Sposób negacji i rodzaj przyjętych w związku z tym wartości będzie wynikał z pierwotnie dominujących przekonań. W efekcie, tym co istotne w zaburzeniach obserwowanych u pacjenta będą zachowania autopatologiczne, a więc nieakceptowane na gruncie kultury-matki. Warunkiem dotarcia do owych zaburzeń, oraz właściwej ich interpretacji, będzie odtworzenie podstaw systemu przekonań dominujących w danej kulturze. Według Ackerknechta „normalność jest, w szerokim zakresie, definiowana kulturowo” (Jankowski 1990, s. 107). Stąd za nienormalne możemy uznać jedynie to, co niezgodne z obowiązującym w danej grupie systemem norm i wartości. Autopatologia byłaby podstawowym przedmiotem diagnozy, a interpretacja przypadku Billy’ego Czerwonego Wilka głosem za idiograficznym do niej podejściem, zgodnym z założeniem, iż „trafny opis jest możliwy tylko przy odwoływaniu się do pojęć

czy kategorii lokalnych, będących elementem kultury..." (Paluchowski 1991, s. 53) osoby diagnozowanej. Owe „pojęcia czy kategorie lokalne” to w przypadku diagnozy podstawowe wartości kultury pochodzenia, wyrażane w postaci postaw aksjologicznych.

Przypadek „tubylczego Amerykanina”, opisany w tym artykule, oraz próba rekonstrukcji światopoglądu grupy, z której pochodzi, służyły do zaakcentowania problemu „tolerancji na odmienność”. Równie dobrze można by tu opisać nerwicę 25-letniego studenta z Sudanu, 40-letniego transwestyty czy cierpiącej na anoreksję pacjentki wyznania mojżeszowego.

Artykuł był próbą zwrócenia uwagi na, może dla wielu oczywiste, różnice światopoglądowe przedstawicieli grup mniejszościowych. Jak subtelnych mogą dotyczyć problemów niech świadczy przykład odmiennego pojmowania czasu w trzech kulturach: dla kultury anglosaskiej zegar biegnie (*runs*), dla Hiszpanów chodzi (*el reloj anda*), a dla „tubylczych Amerykanów” jedynie tyka (*just ticks*).

BIBLIOGRAFIA

- Ackerknecht E.H., 1990, *Szamaństwo i psychopatologia*, w: K. Jankowski: *Psychologia wierzeń religijnych*, Czytelnik, Warszawa
- Gary F., Kavanagh C.K., 1991, *Psychiatric Mental Health Nursing*, J.B. Lippincott Company, Philadelphia Pennsylvania
- Paluchowski W.J., 1991, *Diagnozowanie osobowości. Testowanie, interpretacja, interwencja*, Nakom, Poznań
- Sue D., 1981, *Counseling the culturally different, theory and practice*, John Wiley & Sons, New York

ROGER POUIVET

ON THE COGNITIVE FUNCTIONING OF AESTHETIC EMOTIONS*

ABSTRACT. Pouivet Roger, *On the Cognitive Functioning of Aesthetic Emotions*. Człowiek i Społeczeństwo, t. XVI, Poznań 1998, pp. 61-72. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 83-232-0793-3. ISSN 0239-3271.

It is a frequent claim (derived from Kant's *Critique of Aesthetic Judgment*) that art and knowledge are not only distinct but contrary. The claim presupposes that aesthetic experience is emotional and that emotions are essentially non-cognitive.

This claim and its assumptions are criticized. The critique is based on an alternative philosophical theory of emotions. It is shown that: 1) emotions are not pure private mental states, 2) emotions are rational, 3) certain emotions are cognitive (as well in the field of science as in the field of aesthetic experience), 4) there is a direct connection between aesthetic pleasure and the cognitive dimension of aesthetic experience.

Roger Pouivet, Centre de Recherche sur la Logique et son Histoire, Université de Rennes I, Avenue du Général Leclerc, 35042 Rennes Cédex, France.

It is a frequent claim that art and knowledge are not only distinct but contrary. Rightly or not,¹ philosophers have found some authority to support this claim in Kant's *Critique of Aesthetic Judgment*. Among major assumptions underlying such a claim is the assertion that aesthetic experience is emotional, and that emotions are essentially non-cognitive. I will try and express a critique of this assumption, in order to repudiate it. I will offer an alternative philosophical theory of emotions which will not involve the antagonism of art and knowledge. I thus mean to show how aesthetic experience is of a cognitive kind.

In the theory of emotions I am about to sketch, it is claimed that aesthetic experience often is of an emotional kind, that emotions often are cognitive and so that

* This is the text of a lecture given in the First International Workshop "Cognition & Creation", Albi (France), 12-14 January 1995, organized (for the French Ministry of Culture and "Programme de Recherche en Sciences Cognitives de Toulouse", Université Paul Sabatier, Toulouse) by Mario Borillo, Roger Pouivet and Jacques Virbel.

¹ Pouivet, 1995a, chapter I.